

УДК 338.1:631.145

Біттер О.А., д.е.н., завідувач кафедри міжнародної економіки і менеджменту ЗЕД

Франчук І.Б., здобувач кафедри міжнародної економіки і менеджменту ЗЕД

Львівський національний аграрний університет

РОЗВИТОК ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У МАЛОЗЕМЕЛЬНОМУ РЕГІОНІ

Стаття присвячена обґрунтуванню напрямів розвитку особистих селянських господарств у малоземельному регіоні. Узагальнено теоретичні аспекти функціонування особистих селянських господарств, визначено основні чинники їх розвитку, розкрито методологію та методику дослідження.

Ключові слова: особисте селянське господарство, малоземельний регіон, продукція, споживання, доходи, видатки.

The article is devoted the ground of directions of development of the personal peasant farms in insufficient land region. Generalized theoretical aspects of functioning of the personal peasant farms, basic factors of their development were fixed, methodology and research method was exposed.

Keywords: personal peasant farms, insufficient land region, products, consumption, profits, charges.

Статья посвящена обоснованию направлений развития личных крестьянских хозяйств в малоземельном регионе. Обобщенно теоретические аспекты функционирования личных крестьянских хозяйств, определенно основные факторы их развития, раскрыта методология и методика исследования.

Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, малоземельный регион, продукция, потребление, доходы, расходы.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особисті селянські господарства є основними виробниками продукції сільського господарства в усіх регіонах країни. Особливо значна їхня роль в малоземельних регіонах, до яких відноситься Львівська область. Вони стали основою фізичного та економічного виживання більшої частини сільського населення в роки соціально-економічної кризи 90-х років минулого століття. Економічне піднесення на початку поточного століття спричинило скорочення обсягів виробництва в більшості господарств. Зменшуються посівні

площі сільськогосподарських культур, чисельність поголів'я тварин. Значно знизилася роль цих господарств у доходах сільського населення та споживанні продуктів харчування. Однак, вони залишаються основними виробниками товарної продукції, забезпечуючи продовольчу безпеку не тільки сільських родин, а й усієї країни.

Значення особистих селянських господарств не обмежується економічною сферою. В них відбуваються процеси відтворення сільського способу життя, соціалізації поколінь, виховання відношення до праці, бережливого ставлення до природи. Тому, вони повинні стати предметом дослідження не лише економістів, але й соціологів, демографів, культурологів, філософів.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми ефективного функціонування та розвитку особистих селянських господарств не нові. Вони вивчалися такими науковцями, як А.Б.Баян [1], В.Я.Месель-Веселяк[2], Л.І.Михайлова[3], О.М.Онищенко[3,4,5], М.Г.Шульський[6] та ін. Однак до цих пір практично немає глибоких комплексних досліджень розвитку цих господарств в умовах економічного зростання, їхньої здатності адаптуватися до мінливого економічного середовища, особливо після вступу нашої країни до Світової організації торгівлі та посиленням євроінтеграційних процесів. Існуючі методики дослідження розвитку та ефективності сільського господарства, система показників пристосовані до умов сільськогосподарських підприємств і не дозволяють отримувати достовірні результати досліджень розвитку особистих селянських господарств. Це призводить до зниження ефективності прийнятих управлінських рішень щодо розвитку галузі сільського господарства і всього агропромислового виробництва. Усе це зумовило вибір і актуальність теми, наукове і практичне значення проведеного дослідження.

Цілі статті. Метою статті є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування особистих селянських господарств у малоземельному регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно

до Закону України "Про особисте селянське господарство", воно представляє собою господарську діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму. Діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності. Власниками особистого селянського господарства є фізичні особи, яким у встановленому законом порядку передано у власність або оренду земельні ділянки для його ведення.

Норми чинного законодавства регулюють лише юридичні основи функціонування особистих селянських господарств. Їх соціально-економічне значення та сутність не обмежуються правовою стороною, воно незрівнянно багатогранніше. Недостатнє розуміння теоретичних основ функціонування особистих селянських господарств призводить до величезних економічних втрат, які щорічно вимірюються багатьма мільярдами гривень. Особливої уваги ця проблема потребує в західних областях країни, в яких особисті селянські господарства виробляють 80-90% продукції сільського господарства.

Особисті селянські господарства є невіддільною складовою частиною сільського домашнього господарства. Їхні доходи і витрати безпосередньо включаються до доходної і витратної частин сімейного бюджету. Економічні взаємозв'язки між ними відображено на рис. 1.

Домашнє господарство виділяє власному особистому селянському господарству необхідні для його розвитку ресурси: сільськогосподарські угіддя (власні чи орендовані), сільськогосподарських тварин, працю та фінансові ресурси. В результаті діяльності особистих селянських господарств вони отримують сільськогосподарську продукцію для власного споживання, реалізації на ринку, а також для відтворення виробництва (корми, насіння, молодняк тварин тощо).

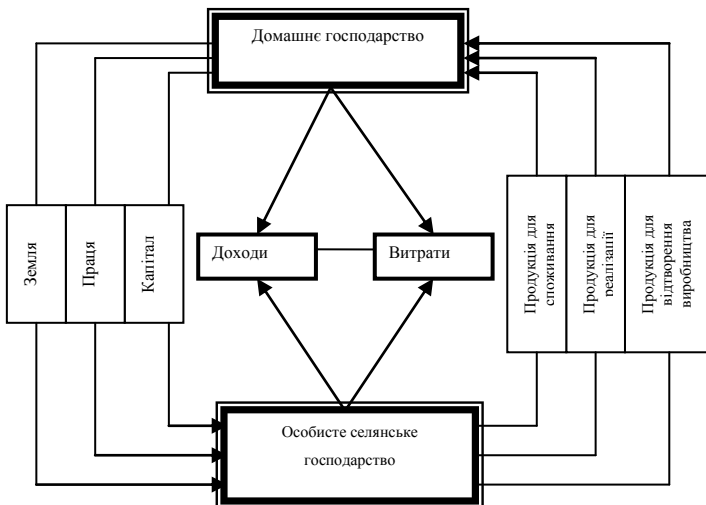

Рис. 1. Економічна взаємодія між домашнім і особистим селянським господарством

Особисті селянські господарства виконують багато функцій. Основними серед них є соціальна та економічна. Основною соціальною функцією особистого селянського господарства є організація споживання його власників. Економічними ресурсами для цього є вироблені всередині нього сільськогосподарська продукція та продукти харчування, а також доходи, отримані в результаті їх реалізації на ринку. Серед економічних функцій особистих селянських господарств слід виділити організацію виробничого процесу. Кожне таке господарство має власний організаційно-господарський план. Він складається на основі власного виробничого досвіду власників господарства, досвіду їхніх батьків та місцевих господарських традицій.

Залежно від ступеня включення в ринкову економіку особисті селянські господарства слід класифікувати на натуральні, напівнатуральні та товарні. Натуральні господарства орієнтовані на виробництво продукції суто для особистого споживання та продовольчої допомоги родичам. Питома вага таких господарств

невелика, оскільки в них практично завжди є надлишки виробленої продукції, які реалізуються.

Напівнатуральні господарства реалізують до половини виробленої сільськогосподарської продукції. У приміських зонах досліджуваного регіону, особливо на околицях великих міст, набули розвитку товарні особисті селянські господарства. Вони вирізняються високим рівнем інтенсифікації, концентрацією ресурсів на кількох видах продукції. Протягом року вирощується кілька врожаїв сільськогосподарських культур. Особлива увага звертається на виробництво ранньої овочевої продукції.

Кінцевим результатом функціонування особистого селянського господарства в наукових публікаціях, як правило, вважається вироблений обсяг сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. Однак, на нашу думку, найбільш вірним є його вираження через такий показник, як чиста продукція. Якщо функціональне призначення особистого селянського господарства полягає в найбільш повному забезпеченні потреб господарюючої сім'ї у продуктах харчування, то виразником ступеня досягнення цієї мети може бути лише та частина продукції, яка виділена для споживання. Оскільки значна частина виробленої продукції стає оборотним капіталом для поновлення виробництва, то ця її частина не може бути призначеною для особистого споживання. Тому, необхідно провести оцінку вартості своєрідного фонду споживання особистого селянського господарства – його чистої продукції. В дисертації розроблено три варіанти її розрахунку на основі статистичних даних.

Регіональні особливості землезабезпечення особистих селянських господарств здійснюють значний вплив на їх економіку. В малоземельному регіоні особисте селянське господарство утворюють присадибна ділянка, тваринницькі приміщення, розміщені на території садиби, а також земельні наділи, отримані в результаті розпаювання земель колишніх колгоспів і радгоспів, розміщені за межами сільських населених пунктів. В таких умовах велику питому вагу у структурі виробничих затрат на ведення особистого селянського господарства займають транспортні витрати, а також затрати часу на просторове переміщення працівників. Ускладнюється процес

дотримання сівозмін на невеликих за розмірами земельних ділянках.

Особисті селянські господарства, розміщені в особливо малоземельних районах області, мають принципово відмінні соціально-економічні умови функціонування. Якщо в гірських та передгірних районах переважаюча більшість із них є насправді господарствами виживання, то особисті селянські господарства у приміській зоні Львова, Дрогобича, Стрия в багатьох випадках організують свою діяльність з метою реалізації значної частини виробленої продукції на ринках цих міст. Однак характерною рисою функціонування особистих селянських господарств цієї групи є швидке скорочення чисельності працівників у зв'язку з масовим виїздом молодих людей в пошуках заробітків.

У Львівській області виробництвом сільськогосподарської продукції на початок 2007р. займалися 323,1 тис. господарств населення. Їхня чисельність упродовж кількох попередніх років неухильно скорочувалася, досягнувши свого максимуму у 2001р. (419,0 тис.). Крім особистих селянських господарств виробництвом сільськогосподарської продукції займаються понад 280 тис. власників землі в колективних садах і городах. З року в рік зростають площі використовуваних господарствами населення сільськогосподарських угідь. Впродовж 2001-2007рр. вони збільшилися з 656,8 до 810,2 тис. га, тобто на 24,0%. Однак посівні площі сільськогосподарських культур за цей час зменшилися з 351,5 до 332,9 тис. га, тобто на 5,3%.

Відбуваються значні зміни у структурі посівних в особистих селянських господарствах. Високими темпами зростала питома вага посівів зернових і зернобобових культур – з 29,5% в 2001р. до 36,4% - у 2007р. Зате питома вага посівів цукрових буряків протягом досліджуваного періоду зменшилася з 4,2% до 3,2%, а кормових культур – з 31,5% до 26,8%. Це свідчить про поступове формування монокультури в особистих селянських господарствах.

розмірами особисті селянські господарства є невеликими виробничими структурами. У 2007р. з розрахунку на одне таке господарство у Львівській області припадало 2,54 га сільськогосподарських угідь, 1,8 осіб працездатного віку, 1,02 голів великої рогатої худоби, у тому числі 0,70 корів. Ступінь диференціації наведених показників у розрізі адміністративних

районів області був доволі значним. Зокрема площа сільськогосподарських угідь, яка в середньому припадала на одне особисте селянське господарство, коливалася від 4,08 га в Перемишлянському районі до 1,28га – в Пустомитівському.

Особисті селянські господарства є основними виробниками продукції сільського господарства. Однак їх питома вага у загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств знижується. Якщо в 2001р. вона становила 90,7%, то в 2007р. – 84,2%. Виробництво валової продукції сільського господарства в порівняльних цінах з розрахунку на одне особисте селянське господарство протягом 2001-2007рр. збільшилося з 8094 до 11208 грн., тобто на 38,5%, у тому числі продукції рослинництва – з 3369 до 5796 грн. (на 72,0%), продукції тваринництва – з 4725 до 5412 грн. (на 14,5%) (табл. 1).

Основним чинником зростання обсягів виробництва валової продукції рослинництва і тваринництва в особистих селянських господарствах протягом 2001-2007рр. стало зростання врожайності сільськогосподарських культур і підвищення продуктивності тварин. Так, урожайність основної сільськогосподарської культури – картоплі – за цей час зросла з 95 до 161 ц/га, тобто на 69,5%, овочів – з 150 до 215 /га (на 43,3%), фруктів і ягід – з 68,1 до 76,9 ц/га (на 12,5%), цукрових буряків – з 171 до 173 ц/га (на 1,2%).

Загалом можна відмітити наявність значних змін в розвитку особистих селянських господарств. Вони стосуються обсягів використовуваних ними ресурсів, показників урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, структури посівів і поголів'я худоби, обсягів виробництва і реалізації продукції тощо. Структурні зрушення свідчать про зниження ролі особистих селянських господарств у забезпеченні продовольчої безпеки країни, зокрема досліджуваного регіону.

Завдяки функціонуванню особистих господарств сільські жителі витрачають на харчування значно менше грошових коштів, ніж міські жителі. Грошові витрати сільських жителів на купівлю м'яса і м'ясопродуктів удвічі менші від міських жителів, овочів, включаючи картоплю – утричі, а молока, сиру та яєць, фруктів – в чотири рази. Однак наявність особистих господарств у сільських домогосподарствах не призводить до зростання обсягу їхніх

доходів. Бідність в сільській місцевості є значно поширенішим явищем, ніж у міських поселеннях, незважаючи на наявність в сільських жителів незрівнянно більших за розмірами особистих господарств.

Таблиця 1

Виробництво продукції з розрахунку на одне особисте селянське господарство

Показник	2001 р.	2003 р.	2005 р.	2006 р.	2007р.	2007р.до 2001р.,%
Валова продукція в порівнянних цінах, грн.	8094	9029	10961	11494	11208	138,5
у тому числі рослинництва	3369	4261	5153	5732	5796	172,0
тваринництва	4725	4768	5229	5762	5412	114,5
Виробництво, ц:						
Зерна	11,0	11,1	10,9	10,5	10,1	91,8
Цукрових буряків	8,0	9,6	6,5	6,9	3,1	38,8
Картоплі	31,2	46,0	41,0	45,2	46,1	147,8
Овочів	9,00	30,7	28,6	11,8	12,8	142,2
Молока	31,5	30,7	28,6	26,7	24,5	77,8
М'яса всіх видів	3,3	3,7	3,5	3,4	3,3	100,0

На основі розрахованого коефіцієнта перерахунку вартості виробленої валової продукції у вартість продукції особистих господарств, яка спрямовується на споживання та реалізацію, можна обчислити умовну чисту продукцію в розрізі адміністративних районів області. Результати проведених розрахунків наведено в табл. 2.

Під економічною поведінкою особистих селянських господарств слід розуміти їхню реакцію на зміну зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних умов. Основним проявом такої реакції є зростання або зниження рівня інтенсифікації виробництва, а також розширення чи скорочення його обсягів, вартості спожитих та реалізованих продуктів харчування і сільськогосподарської продукції. Зміни в економічній поведінці особистих селянських

господарств виявляються у процесі економіко-статистичного, насамперед кореляційно-регресійного, аналізу.

Одним з важливих завдань, які було поставлено у процесі дисертаційного дослідження, стало визначення основних чинників активності включення особистих селянських господарств у ринковий процес через реалізацію виробленої продукції. Для аналізу було використано дані статистики домогосподарств Львівської області за 2004-2006рр. у розрізі різних доходних груп. Необхідність використання даних за три роки викликана потребою забезпечення достатнього обсягу статистичної вибірки.

У процесі кореляційно-регресійного аналізу відібрано такі результативна (y) і факторні (x) ознаки: Y – вартість реалізованої продукції особистими селянськими господарствами на одного члена домогосподарства, грн.; X₁ – обсяг сукупного доходу домогосподарств на одну особу в місяць, грн.; X₂ – обсяг грошових доходів домогосподарств на одну особу в місяць, грн.; X₃ – вартість спожитої продукції виробленої в особистому господарстві на одну особу в місяць, грн.; X₄ – середній розмір домогосподарства, осіб; X₅ – питома вага пенсій у грошових доходах домогосподарств, %.

Відібрані дані по 11 доходних групах домогосподарств були консолідовані за 2004-2006рр. Для забезпечення порівнянності вартісних показників за 2004-2005рр. їх проіндексовано відповідно до величини середньорічного індексу інфляції. Розрахунки проводилися за допомоги стандартної програми EXCEL. Зокрема було отримано кореляційну матрицю, яка показала, що між величиною сукупних і грошових доходів домогосподарств та їхньою схильністю до реалізації продукції особистих селянських господарств на ринку практично немає.

Аналогічний висновок стосується й інших факторних ознак, крім X₃ – вартості спожитої продукції, виробленої в особистому господарстві. Коефіцієнт парної кореляції між y та X₃ становить 0,62, що засвідчує високий рівень тісноти взаємозв'язку між ними. Таким чином, економічна поведінка особистих селянських господарств практично незалежна від рівня добробуту їх власників. Як бідні, так і багатші домогосподарства мають однаково низький рівень активності на ринку. Лише ті господарства, які більше

споживають виробленого ними ж продовольства, реалізують його також більше.

Таблиця 2

Виробництво чистої продукції особистих селянських господарств
у адміністративних районах Львівської області, 2007 р.

Район	Вартість валової продукції в порівнянних цінах, млн. грн.	Вартість чистої продукції, тис. грн.	Чисельність сільського населення, тис. чол.	Площа сільськогосподарських угідь особистих господарств, тис. га	Вироблено чистої продукції, грн.	
					на одного сільського жителя	на 1га сільськогосподарських угідь
Бродівський	107,5	58,4	36,9	27,7	1583	2108
Буський	99,9	54,2	32,4	25,4	1673	2133
Городоцький	119,2	64,7	47,7	37,8	1356	1712
Дрогобицький	126,7	68,8	69,3	32,8	993	2098
Жидачівський	119,6	64,9	46,5	34,3	1396	1892
Жовківський	197,0	107,0	71,9	55,8	1488	1918
Золочівський	104,6	56,8	44,5	33,0	1276	1721
Камянка-Бузький	109,7	59,6	36,7	33,1	1624	1801
Миколаївський	82,7	44,9	47,6	22,6	943	1987
Мостиський	119,5	64,9	44,4	44,1	1462	1472
Перемишлянський	111,7	60,7	33,8	44,3	1796	1370
Пустомитівський	167,9	91,2	95,8	36,8	952	2478
Радехівський	106,4	57,8	38,5	36,2	1501	1597
Самбірський	118,1	64,1	61,6	42,5	1041	1508
Сколівський	57,4	31,2	35,2	26,0	886	1200
Сокальський	195,6	106,2	61,5	58,7	1727	1809
Старосамбірський	138,4	75,2	62,2	41,7	1209	1803
Стрийський	98,1	53,3	60,1	34,2	887	1558
Турківський	88,0	47,8	43,8	32,5	1091	1471
Яворівський	150,5	81,7	67,8	51,3	1205	1593
Всього по області	2428,5	1318,7	1038,2	755,0	1270	1747

Рівняння регресії має такий вигляд:

$$Y = 22,03 - 0,088X_1 + 0,116 X_2 + 0,476 X_3 + 2,508 X_4 + 0,184 X_5. \quad (1)$$

Поряд з аналізом схильності домогосподарств різних доходних груп до споживання і реалізації виробленої в особистих селянських господарствах продукції, не менш важливим є територіальний зріз аналізу досліджуваної проблеми. У Львівській області спостерігається значна диференціація обсягу виробництва валової продукції сільського господарства в особистих селянських господарствах з розрахунку на 1га угідь (y) – від 4513 грн. у Пустомитівському районі до 2207 – у Сколівському (за даними 2005р.).

Основними чинниками, які мають вплив на зміни у величині результативної ознаки, є: X_1 – грошова оцінка 1га сільськогосподарських угідь, грн.; X_2 – припадає сільськогосподарських угідь на одне особисте селянське господарство, га; X_3 – припадає осіб працездатного віку на одне особисте селянське господарство; X_4 – припадає голів великої рогатої худоби на одне особисте селянське господарство. Аналіз матриці коефіцієнтів кореляції показав наявність впливу усіх відібраних факторних ознак на величину результативної ознаки. Коефіцієнт множинної кореляції становить 0,837, а коефіцієнт детермінації – 0,701. Результати кореляційно-регресійного аналізу дають підстави для таких висновків: 1. Селяни активніше використовують сільськогосподарські угіддя в тих адміністративних районах, в яких вони мають кращу якість. В такому випадку від них вимагається менше трудових зусиль для отримання запланованого результату. 2. Збільшення чисельності працездатних осіб в господарстві призводить до зростання вартості отриманої з 1га продукції. 3. Зростання чисельності поголів'я тварин в особистому селянському господарстві призводить до скорочення обсягу виробництва на 1га угідь. Очевидно, що в тих регіонах, в яких селяни отримали більші за розміром земельні паї, вони утримують більше голів худоби, однак при цьому загальну інтенсивність використання угідь. 4. Чим більше в господарствах наявних сільськогосподарських угідь, тим менш інтенсивно вони використовуються, що призводить до скорочення обсягів виробництва на 1га. Теоретичний висновок про те, що основним видом обмежених ресурсів у особистих селянських господарствах є запаси праці їх власників, отримав своє підтвердження на емпіричному матеріалі.

Наступним зрізом факторного аналізу розвитку особистих селянських господарств стало порівняння обсягів виробництва продукції на 1га сільськогосподарських угідь у приміських, середньовіддалених та віддалених адміністративних районах Львівської області. Інтенсивність виробництва в особистих селянських господарствах приміських районів значно вища порівняно з іншими регіонами у зв'язку з наявністю ринків збуту продукції рослинництва і тваринництва, зокрема ранньої овочевої продукції. Результати проведеного групування показали значно вищі показники обсягів виробництва валової продукції у приміських районах порівняно з середньовіддаленими та віддаленими.

Важливим чинником розвитку особистих селянських господарств є їх розміщення в різних за чисельністю жителів сільських населених пунктах. В результаті групування сіл Львівської області на особливо малі (з чисельністю жителів до 199 чол.), малі (з чисельністю жителів від 200 до 499 чол.), середні (з чисельністю жителів від 500 до 999 чол.) та великі (з чисельністю жителів понад 1000 осіб) було встановлено значні відмінності в демографічних характеристиках особистих селянських господарств, а також в результатах їх діяльності (табл. 3). У малих селах Львівської області розвиток особистих селянських господарств відбувається значно інтенсивніше, ніж у великих.

Господарі в малих селах обробляють значно більші площі посівів, утримують більше голів худоби, незважаючи на гірші показники технічного забезпечення і гірші демографічні характеристики родин. Це пов'язане насамперед з обмеженими можливостями працевлаштування за межами господарств у малих селах порівняно з великими.

Таблиця 3

Показники розвитку особистих селянських господарств залежно від розміру сільських населених пунктів, 2007р.

Показник	Всього	У тому числі в селах з чисельністю жителів			
		до 199	200-499	500-999	1000 і більше
Кількість сіл	1846	505	588	462	291
Середня людність села, осіб	568	100	337	698	1642

Питома вага осіб працездатного віку, %	55,0	49,9	52,0	54,2	57,2
Припадає працездатних на 1 господарство, осіб	1,65	1,14	1,38	1,63	1,86
Чисельність зайнятих в особистих господарствах, тис. осіб	178,6	8,5	35,3	55,0	79,8
Так само у % до чисельності працездатних	31,0	33,7	34,2	31,4	29,2
Посівні площі, тис. га	328,0	26,1	83,7	106,8	111,4
Так само на 1 господарство, га	0,94	1,18	1,12	0,99	0,76
Так само на 1 жителя, га	0,31	0,52	0,42	0,33	0,23
Поголів'я ВРХ, тис. голів	325,8	22,5	79,6	108,4	115,4
Так само на 100 осіб, голів	31,1	44,6	40,2	33,6	24,2
Кількість тракторів, одиниць	9169	544	1810	2944	3871
Так само на 100га посівної площі, одиниць	2,8	2,1	2,2	2,8	3,5

Таблиця 4

Перспективні параметри розвитку особистих селянських господарств, 2012 р.

Показник	Оптимістичний варіант	Песимістичний варіант	Раціональний варіант
Кількість особистих селянських господарств, тис.	215,0	215,0	215,0
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	780	900	810
Вартість валової продукції в порівнянних цінах, млн. грн.	3400	5000	3600
Так само на одне господарство, тис. грн.	15,8	23,3	16,7
Так само на 1га сільськогосподарських угідь, грн.	4359	5555	4444
Поголів'я тварин, тис. голів:			
Велика рогата худоба	180	460	270
У тому числі корови	100	300	180
Свині	160	250	200
Вартість виробленої продукції в поточних цінах, млн. грн.	3700	5600	4000

Вартість реалізованої продукції, млн. грн.	300	2600	400
Рівень товарності, %	8,1	46,4	20,0

Слід зазначити, що навіть при збереженні досягнутого рівня реальних доходів сільського населення, розвитку особистих селянських господарств буде значно активнішим порівняно з теперішнім. Немаловажне значення мають не лише матеріальні аспекти функціонування господарств, їхня динаміка, а й очікування селян щодо подальшої зміни ситуації у світі, країні, регіоні, сільській місцевості. Загострення кризи в сусідніх країнах навіть при збереженні стабільності в нашій країні спонукатиме селян до розширення свого господарства. Одвічний інстинкт самозбереження, одним з важливих чинників чого в сучасних соціально-економічних умовах є особисте селянське господарство, штовхає їх на такі раціональні види діяльності, які зменшують економічні ризики. Основні напрями раціоналізації розвитку особистих селянських господарств наведено на рис. 2.

Недостатній рівень сільськогосподарських знань і вмінь власників особистих селянських господарств не дозволяє їм отримувати високі врожаї сільськогосподарських культур, значного поширення набули втрати продукції внаслідок хвороб рослин і тварин, розповсюдження шкідників. При більш високих показниках врожайності селяни змогли б для забезпечення власних продовольчих потреб використовувати менші площі сільськогосподарських угідь, а більшу їх частину використовувати для виробництва товарної продукції.

Запровадження сучасних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, адаптованих до умов розвитку особистих селянських господарств, не може відбуватися з використанням адміністративних методів. Єдиний шлях поширення нових знань у практику діяльності цих господарств – це створення в кожному сільському населеному пункті служб сільськогосподарського консультування чи дорадництва. Вони повинні створюватися за ініціативою місцевих рад.

Суттєво полегшити працю власників особистих селянських господарств може розвиток обслуговуючої кооперації. Багатопрофільні обслуговуючі кооперативи могли б не тільки

виконувати окремі технологічні операції на замовлення господарств сільських жителів, але й займатися їх матеріально-технічним постачанням, збутом надлишків виробленої сільськогосподарської продукції. Крім того, вони могли б виконувати несільськогосподарські роботи в домогосподарствах, зокрема будівельні та ремонтні.

Очевидно, що в менших за чисельністю жителів селах, можливості організації багатопрофільного сільського кооперативу обмежені, а у великих селах, навпаки, сприятливіші. При цьому аграрні та агропромислові підприємства, а також особисті селянські господарства можуть об'єднуватися на таких кооперативних рівнях: первинному (сільському), районному (другий рівень), обласному (третій рівень), міжобласному (регіональний рівень), національному (республіканський рівень).

Особисті селянські господарства є найпоширенішою формою господарювання в сільському господарстві досліджуваного регіону. Регулювання їхньої діяльності повинно спрямовуватися не тільки на полегшення праці, але й на збільшення доходів сільських жителів. Займаючись виключно сільськогосподарською діяльністю, власникам особистих селянських господарств важко забезпечити достойний рівень життя. До того ж, праця в такому господарстві має виражений сезонний характер. У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набула проблема диверсифікації діяльності особистих селянських господарств.

Однією з найактуальніших проблем розвитку особистих селянських господарств є нестача пасовищ для випасання великої рогатої худоби. В дисертаційній роботі розроблено пропозиції з організації культурних пасовищ на основі оренди розпайованих і приватизованих земельних ділянок, які на даний час не використовуються їх власниками. Вони повинні формуватися на території кожної сільської ради у вигляді цілісних масивів. Організації таких пасовищ повинна передувати довготривала роз'яснювальна робота серед сільських жителів з боку органів місцевого самоврядування.

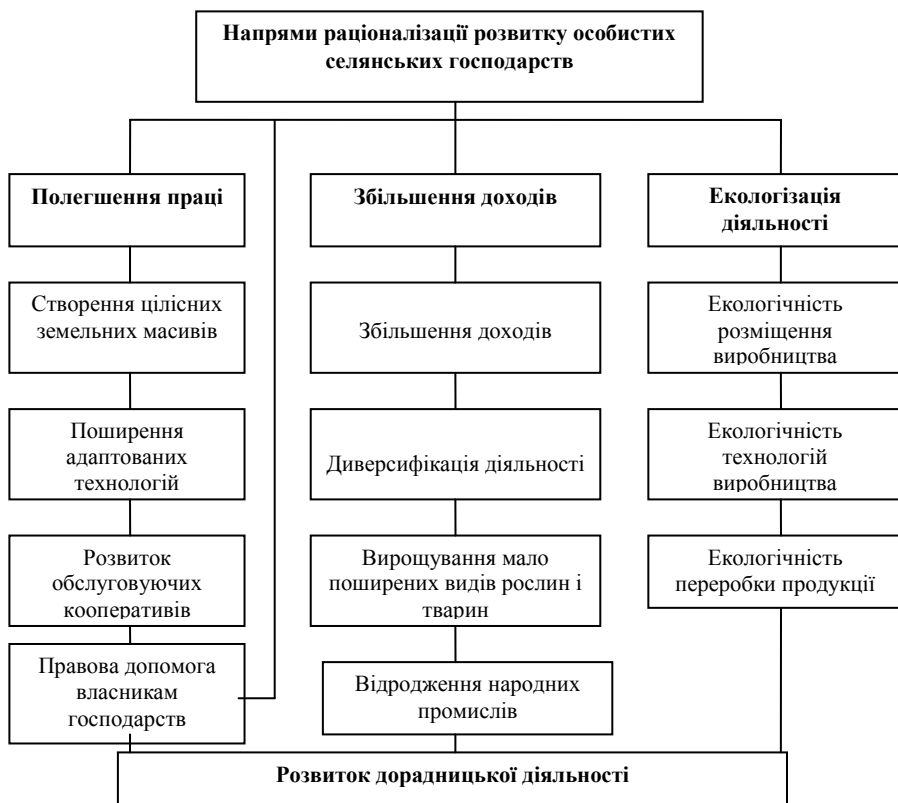

Рис. 2. Напрями раціоналізації розвитку особистих селянських господарств у малоземельному регіоні.

Висновки. Особисті селянські господарства є однією з форм самозайнятості сільського населення, спрямованої на самозабезпечення продуктами харчування в умовах недосконалості соціально-економічних систем та неможливості отримання інших видів доходів на достатньому рівні. Основною їхньою перевагою порівняно з іншими формами зайнятості є значне зниження економічних і соціальних ризиків, хоча при низькому рівні задоволення матеріальних і духовних потреб сільських жителів. Тому найбільшого розвитку такі господарства набувають в умовах

соціально-економічних криз, коли ступінь самоексплуатації їх власників зростає. В умовах економічного зростання, підвищення рівня зайнятості і доходів сільського населення їхнє значення в економіці сільського господарства і сільських домогосподарств знижується. Однак, маючи переважно натуральний характер, особисті селянські господарства складають основу продовольчої безпеки малоземельного регіону. Основне функціональне призначення особистих селянських господарств полягає в забезпеченні господарюючої сім'ї продуктами харчування власного виробництва.

Основними проблемами розвитку особистих селянських господарств у найближчій перспективі будуть: необхідність створення цілісних земельних масивів у більшості господарств, полегшення праці та збільшення доходів їх власників, покращення і здешевлення матеріально-технічного постачання і збуту надлишків виробленої для особистих потреб продукції, правове забезпечення і екологізація діяльності. Вирішення цих проблем неможливе без створення мережі дорадчих служб у кожному адміністративному районі та найбільших сільських населених пунктах-кущових центрах сільського розселення, а також багатопрофільних обслуговуючих кооперативів.

Список використаних джерел:

1. Балян А.Б., Спаський Г.В. Стан та перспективи розвитку особистих підсобних господарств Закарпаття//Економіка АПК. – 2000. - №7. – С.54-58.
2. Михайлова Л.І. Особисті господарства населення: сутність, класифікація, ефективність//Економіка АПК. – 2001. - №7. – С.89-94.
3. Онищенко О. Господарства населення: підсумкові оцінки, прогнози//Економіка України. – 2003. - №3. – С.59-69.
4. Онищенко О. Ефективність господарств населення // Економіка України. – 2003. - №1. – С.60-69.
5. Онищенко О. Особисті селянські господарства у пореформеному розвитку аграрного сектора//Економіка України. – 2003. - №6. – С.57-70.
6. Шульський М.Г. Особисті господарства населення: стан, можливості і перспективи. – Львів: Видавництво “Край”, 2003. – 280 с.